

De oorkonde van 24 februari 1325 en de oorsprong van de Heiligdomsvaart

Régis de la Haye

‘Breng mij de boeken, en vooral de perkamenten’

Tweede Brief van Paulus aan Timotheüs 4,13

Op woensdagmiddag 10 mei 2023 bracht ik vanuit de Schatkamer van de Onze Lieve Vrouwebasiliek, die toen in herinrichting was, een grote oorkonde naar het Regionaal Historisch Centrum, het voormalig Rijksarchief aan de Sint-Pieterstraat. Al bij een eerste lezing zag ik dat het een akte was van 24 februari 1325, gegeven door een patriarch, een aartsbisschop en veertien bisschoppen, die toen in Avignon, de residentie van paus Johannes XXII verkeerden, waarbij dezen een aflaat van veertig dagen verleenden aan allen die op een groot aantal feestdagen onder bepaalde voorwaarden de kerk van Onze Lieve Vrouw van Maastricht bezochten. Het charter was dus onderdeel van het archief van het Onze Lieve Vrouwe-kapittel.

De oorkonde hing al sinds mensenheugenis als een pronkstuk in de Schatkamer van de Onze Lieve Vrouwebasiliek, maar stond zelfs in de catalogus niet vermeld. Archivaris J. Haas, die in de jaren 1990 het archief van het kapittel van Onze Lieve Vrouw heeft geïnventariseerd, maakt er slechts melding van in een bijlage, maar herkent de oorkonde wel als onderdeel van het kapittelarchief.¹ Het charter is in ieder geval even bij het Rijksarchief geweest, want het is in-

geseald, en er is toen een briefje bij gestoken met de vermelding ‘Rijksarchief in Limburg’, waarna het weer werd opgehangen in de Schatkamer van de Onze Lieve Vrouwekerk.

Daarvóór is de akte blijkbaar altijd in de Onze Lieve Vrouwekerk gebleven. Als gevolg van de opheffing van het kapittel in 1797 en de inbeslagname van het goederenbezit, werd het archief in 1798 overgebracht naar de voormalige proosdij van Sint-Servaas waar de triagecommissie van het departement Nedermaas haar werk deed.² De charters waren gepropt in twee kisten, het archief in een honderdtal pakketten. Archiefstukken die men van historisch belang achtte, werden naar de Bibliothèque Nationale in Parijs verstuurd. Van de Onze Lieve Vrouwekerk gingen aldus zes charters naar Parijs, van de Sint-Servaas maar liefst 141. Al deze oorkonden berusten nog altijd bij de Bibliothèque Nationale de France in Parijs, en zijn tegenwoordig raadpleegbaar via de website.³ Archiefbestanden die nog konden dienen voor het verkrijgen van inkomsten werden door de Franse overheid uiteraard bewaard, maar het overgrote deel van het kapittelarchief werd onder de noemer ‘*papiers inutiles*’ vernietigd.

Sommige delen van het archief, maar ook kostbare kunstvoorwerpen, werden door kanunniken achtergehouden, andere verborgen bij de parochie Sint-Nicolaas die immers mocht blijven functioneren en waarvan de plebaan kanunnik van het kapittel was. Daarnaast werden enkele archiefstukken verkocht, of kwamen

1 J.A.K. Haas, *Inventaris van de archieven van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht 1096-1797* (Maastricht 1999 = Publicaties Rijksarchief Limburg, 6), 387.

2 J.M. Lemmens, ‘Archiefselectie in de Franse tijd. Het ‘bureau du triage des titres et papiers’ in het departement van de Nedermaas 1798-1803’, in: *PSHAL* 142 (2006), 253-286.

3 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10033023s/f21.item.zoom>. Geraadpleegd 6 januari 2025.

Oorkonde, gegeven te Avignon op 24 februari 1325, waarbij een patriarch, een aartsbisschop en veertien bisschoppen, een aflaat van veertig dagen verlenen aan allen die op een groot aantal feestdagen onder bepaalde voorwaarden de kerk van Onze Lieve Vrouw van Maastricht bezoeken. Collectie Schatkamer van de Onze Lieve Vrouwebasiliek.

uiteindelijk terecht in het in 1866 opgerichte Provinciaal Archief.⁴ Het kapittelarchief is dan ook heden ten dage nog altijd grotendeels eigendom van de Onze Lieve Vrouwekerk, als rechtsopvolgster van de Sint-Nicolaasparochie.

De oorkonde van 1325 is altijd in de Onze Lieve Vrouwekerk bewaard gebleven, nooit in Provinciaal of Rijksarchief geweest, en komt dus niet voor in de in 1870 door Guillaume Franquinet gepubliceerde inventaris van de

‘oorkonden en bescheiden’ van de Onze Lieve Vrouw berustend in het Provinciaal Archief.⁵ Rijksarchivaris Jozef Habets (1882-1893), kende de oorkonde wel, want in een publicatie van 1886 over de Onze Lieve Vrouwekerk vermeldde hij dat in 1325 door paus Joannes XXII een aflaat was geschonken aan gelovigen die door gelijke bijdragen de kerk van Onze Lieve Vrouw ondersteunden, welke reparatie nodig had.⁶ Het is duidelijk dat zowel de inhoud als het belang

4 J.A.K. Haas, o.c., 64-71.

5 G.D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het archief van het kapittel van O.L. Vrouwekerk te Maastricht* (Maastricht 1870).

6 Jos Habets, ‘Historische beschrijving der kerk van Onze Lieve Vrouw te Maastricht’, in: *PSHAL* 23 (1886), 334.

van de akte hem is ontgaan. Bovendien heeft hij de tekst niet goed gelezen, want er staat niets in over noodzakelijke reparaties aan het kerkgebouw. Charles Thewissen nam dit in 1958 nog over in zijn boekje over de basiliek van Onze Lieve Vrouw.⁷ Maar het meest opmerkelijke is dat zelfs Pierre Doppler, die alle oorkonden van de Sint-Servaas en de oorkonden en schepenbrieven uit het archief van het Onze Lieve Vrouwekapittel heeft beschreven, dit charter niet heeft gekend. Hij was immers van 1906 tot 1938 kerkmeester van de Onze Lieve Vrouw en had daarmee toegang tot het parochie-archief en de bibliotheek. Aangezien hij in die jaren tevens archivaris aan het Rijksarchief was, zou hij de oorkonde zeker in een van zijn vele publicaties hebben beschreven, wellicht zelfs in bewaring hebben genomen bij het Rijksarchief. Hij kende de oorkonde dus niet. Archivaris De Win daarentegen, die in de jaren 1940 het parochiearchief inventariseerde, wist wel van het bestaan van de oorkonde die hij dan ook vrij gedetailleerd beschreef. Maar, aan de vermelding 'kerk van O.L. Vrouw' voegde hij toe: 'ten Hemelopneming', een patrocinium dat de parochie pas kreeg in 1933.⁸ Hij heeft dus niet gezien dat de akte behoorde bij het kapittel-archief en nam die ten onrechte op in het parochie-archief. P.C. Boeren, die onder andere de Limburgse charterbestanden in de Bibliothèque Nationale in Parijs heeft onderzocht, bleek ook onbekend met de oorkonde.⁹ In zijn boek uit 1962 over de Heiligdomsvaart vermeldde hij dat het kapittel van Sint-Servaas bij akte van 2 augustus 1325 de geldigheid aanvocht van een collectieve aflaat van veertig dagen verleend aan de Onze Lieve Vrouwekerk voor zekere feestdagen,¹⁰ maar stelde dat men daarna niets meer van aflaten voor de Onze Lieve

Vrouw heeft vernomen.¹¹ De grote aflaatverlening van 24 februari 1325, waar de genoemde akte van 2 augustus 1325 nu juist naar verwijst, heeft hij dus niet gekend. En in tegenstelling tot hetgeen hij schreef, zijn daarna wel degelijk aflaten verleend aan de Onze Lieve Vrouw.

We kunnen slechts concluderen dat de oorkonde zeven eeuwen lang, van 1325 tot heden, altijd op dezelfde plaats is gebleven, eerst bij het kapittel van Onze Lieve Vrouw, daarna bij de parochie van Sint-Nicolaas, en vanaf 1837 bij de parochie van Onze Lieve Vrouw. Bij de laatste is de oorkonde geruisloos, maar ten onrechte, beschouwd als behorend tot het parochiearchief en vervolgens als pronkstuk opgehangen in de Schatkamer. Bovendien blijkt uit dit alles dat niemand de grote aflaatverlening ooit goed heeft gelezen, laat staan in haar context bestudeerd.

Voldoende aanleiding dus om verder onderzoek te doen, allereerst naar de relatie tussen beide akten, naar de historische context en dus ook naar andere oorkonden uit diezelfde periode. In dit artikel zal duidelijk worden waarom er, zoals vermeld in de oorkonde van 2 augustus 1325, een conflict was tussen beide Maastrichtse kapittels. Het is nodig om een mogelijk verband tussen al deze teksten te zien, omdat de archieven van Sint-Servaas en Onze Lieve Vrouw meer aktes van aflaatverlening bevatten uit de dertiende en de veertiende eeuw dan de oorkonden van 24 februari en 2 augustus 1325. Is de nu in de openbaarheid gekomen oorkonde wellicht een 'missing link' in het geheel van alle andere aflaatverleningen die in deze periode worden verleend voor devotioneel bezoek van kerken, hetgeen ook pelgrimages veronderstelt? Omdat pelgrims doorgaans naar meerdere bedevaart-

7 Charles Thewissen, *De basiliek van Onze Lieve Vrouw te Maastricht* (Maastricht 1958), 15 en 30.

8 HCL, GAM, parochie Onze Lieve Vrouw (code 21.210B), inv.nr. 73a.

9 P.C. Boeren, 'Nalezing op de Maastrichtse charters in Parijs', in: *PSHAL* 100 (1964), 71-84.

10 HCL, RAL, archief kapittel Onze Lieve Vrouw Maastricht (code 14.B001), inv.nr. 566. – Uitgebreid beschreven door P. Doppler, nr. 271, in: *PSHAL* 67 (1931), 303-304. Waarom Doppler deze oorkonde beschrijft bij de aktes van het Sint-Servaas-kapittel, terwijl hij aangeeft dat de akte thuishoort in het kapittelarchief van Onze Lieve Vrouw, en in dat archief ook wordt bewaard, is mij niet duidelijk.

11 Boeren, 201.

plaatsen trokken, zal ook deze bredere context onderzocht moeten worden. Waar kwamen de pelgrims voor? Waarom gingen zij naar bepaalde kerken, en waarom op bepaalde data?

Onderzocht moet ook worden welke plaats deze oorkonde van 1325 heeft in de historische context van de nieuwe volksdevotionele bewegingen die in het begin van de veertiende eeuw bloeiden, met in 1300 het eerste Heilig Jaar, en in onze regio al vanaf de dertiende eeuw aflaatverleningen voor kerkbezoek, met in 1322 de eerste historische vermelding van de reliekentoning in Aken. Is er wellicht een verband met het ontstaan van de Heiligdomsvaart?

AFLAATVERLENINGEN VOOR KERKBEZOEK

Aflaatverleningen zijn ontstaan in de twaalfde eeuw. Een aflaat (*indulgentia*) is een door paus of bisschoppen verleende vermindering van het aantal boetedagen (penitentie), dat in het sacrament van Zondenvergeving (de Biecht) bij de absolutie werd opgelegd. Aan een aflaatverlening waren altijd voorwaarden verbonden, bijvoorbeeld bezoek aan kerken, verering van relieken, het ontvangen van de sacramenten van de H. Mis of de Biecht, of het verrichten van goede werken.

Aflaten konden worden verleend bij de meest uiteenlopende gelegenheden, bijvoorbeeld voor een Kruistocht, bij een kerkwijding, bij een heiligverklaring of voor werken van vroomheid. Er werden zelfs aflaten verleend aan gelovigen die in de H. Mis tot het einde bleven, of voor het luisteren naar een preek.¹²

De bloeitijd van de aflaatverleningen, de late Middeleeuwen, van de dertiende tot de vijftiende eeuw, is in de kerkgeschiedenis de bloeitijd van de volksdevotie, en daarom ook van bedevaarten en pelgrimages. De gelovigen zochten naar eigen activiteiten en devoties die minder

abstract waren en in hun beleevingswereld pasten. Volksdevotie is concreet en vooral begrijpelijk. Wél is volksdevotie in de late Middeleeuwen altijd kerkelijk gebonden gebleven. Heterodoxe opinies en bewegingen werden verboden en vervolgd.¹³

De aflaatverleningen die bewaard zijn in de archieven van de Sint-Servaas en de Onze Lieve Vrouw hebben alle betrekking op kerkbezoek, en veronderstellen dan ook pelgrimages.¹⁴ Pelgrims trokken al vanouds bij voorkeur naar kerken waar heiligen begraven waren en waar relieken vereerd konden worden. Veel voorkomend waren ook bedevaarten bij gelegenheid van de verjaardag van Kerkwijding, die tevens tot volksfeesten uitgroeiden. Het Nederlandse woord 'kermis' komt dan ook van 'kerk-mis', 'mis van kerkwijding'.

EEN WEL ZEER ROYALE AFLAATVERLENING VOOR DE ONZE LIEVE VROUW

De oorkonde die de Onze Lieve Vrouwekerk ontving, is opgemaakt op zondag 24 februari 1325 in Avignon ten tijde van paus Johannes XXII (1316-1334).¹⁵ Aan de akte is een transfix bevestigd, gedateerd op woensdag na Palmzondag (= 3 april 1325, nieuwjaarstijl) waarbij Adolf van der Marck, bisschop van Luik (1313-1344), de afkondiging toestond. De tekst is door vochtinwerking ernstig beschadigd en slechts gedeeltelijk leesbaar, maar de inhoud is duidelijk.

Vanaf 1309 tot 1377 resideerden de pausen niet in Rome, maar in Avignon. Een patriarch, een aartsbisschop en veertien bisschoppen, die zich daar toen in de pauselijke residentie bevonden, verleenden een aflaat van veertig dagen aan alle boetelingen en biechtelingen die de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht bezochten op een groot aantal liturgische feest-

12 Zie het standaardwerk over aflaten in de middeleeuwen: Nikolaus Paulus, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. Vom Ursprung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Zweiter Band* (2000), 175-205.

13 André Vauchez, "Cura animarum". Une attention aux laïcs', in: *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, t. V (Paris 1993), 832-852.

14 Over pelgrimages naar de Servaaskerk, zie: A.M. Koldewij, *Der gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen* (Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1985), 5-22.

15 Zie voor de volledige geannoteerde tekst en de vertaling van deze oorkonde de Bijlage bij dit artikel.

dagen. Dit betrof alle feestdagen van de Heer en van de Heilige Maagd Maria, de feesten van Kruisvinding, Kruisverheffing, Allerzielen, Allerheiligen en Kerkwijding, en op maar liefst 51 heiligenfeesten. In totaal zijn het dus een zeventigtal, daarenboven alle zondagen en tevens alle octaven van de genoemde feestdagen. De aflaat gold voor allen die jaarlijks (*annuatim*) kwamen voor verering, pelgrimage of gebed, ofwel missen of preken in de kerk vroom volgden. In het bijzonder moest men bidden voor de paus en de plaatselijke bisschop en voor vrede en broederschap. Ook moest men, ofwel rond het kerkhof of de omgang van de kerk lopen en bidden voor degenen die daar begraven lagen. De aflaat gold ook voor hen die bij testament voor het kerkbestuur lampen, ornamenten en andere benodigdheden legateerden, of hulp verleenden wanneer de H. Communie bij zieken werd gebracht, ofwel aanwezig waren bij het Laatste Oliesel of de begrafenis van armen, ofwel bij het avondklokje knielend drie Weesgroeten baden. Inderdaad, een wel zeer royale aflaatverlening.

De lijst van feestdagen waarvoor de aflaat gold, is in ieder geval aangeleverd door het kapittel van Onze Lieve Vrouw zelf. Dit blijkt uit de aantallen heiligenfeesten uit de regio, zoals Servatius (13 mei), Theodardus (10 september), Cornelius en Cyprianus (14 september), Lambertus (17 september), Evergislus bisschop van Keulen (24 oktober) of Hubertus (3 november). Op de lijst staat ook de Heilige Barbara, die in de Onze Lieve Vrouwekerk een zeer grote verering heeft gekend, met niet minder dan drie feestdagen, in de liturgie met de hoogste rang gevierd, *totum triplex*, op 4 december (feestdag), 12 februari (Translatie) en 8 juli (Translatie naar Rome).¹⁶ Volgens de akte was er dus in de Onze

Lieve Vrouw in Maastricht al 1325 al een traditie van jaarlijkse (*annuatim*) pelgrimages.

Niet alleen het aantal feestdagen en religieuze diensten waarvoor een aflaat kon worden verdiend, ook het formaat van de oorkonde, 84 x 60 cm, was zeer uitzonderlijk in vergelijking met de formaten van andere aflaatverleningen uit die periode.¹⁷ De akte van aflaatverlening moet aan het Onze Lieve Vrouwe-kapittel een aanzienlijk bedrag hebben gekost, niet alleen vanwege de vervaardigingskosten van het perkament en het honorarium van de kalligraaf en de tekenaar, maar vooral vanwege de grote bedragen aan heffingen en belastingen die de pauselijke bureaucratie in Avignon in rekening bracht bij het verlenen van beneficijs, toestemmingen en ambten.¹⁸

CONFLICT MET DE SINT-SERVAAS

Onmiddellijk bleek er naar aanleiding van die aflaatverlening een geschil (*discordia seu materia questionis*) te zijn tussen enerzijds deken en kapittel van Onze Lieve Vrouw en anderzijds deken en kapittel van de Sint-Servaas. Op vrijdag 2 augustus 1325 werd de aflaatbrief van 24 februari nogmaals bevestigd, nu door de officiaal van Luik in naam van bisschop Adolf van der Marck.¹⁹ Dit is bijzonder omdat deze reeds zijn toestemming had gegeven middels het aan de oorkonde gehechte transfix. Blijkbaar vond men het nodig om de bisschoppelijke toestemming nogmaals te bevestigen. Het is deze akte die door P.C. Boeren hierboven is aangehaald. In de tekst zijn zijn grote delen uit de oorkonde van 24 februari 1325 letterlijk overgeschreven, onder andere de namen en de zetels van de bisschoppen. Er werd dus nadrukkelijk naar deze oorkonde verwezen. Deze nieuwe akte van 2 augustus 1325 was opge-

16 Voor de liturgische feesten, zie: J.M.B. Tagage, *De ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht* (Assen, van Gorcum, 1984).

17 Olivier Guyotjeannin, Jacques Pycke, Benoît-Michel Tock, *Diplomatique médiévale. L'atelier du médiéviste*, 2 (1993), 65-66.

18 Bernard Guillemain, 'Les cadres et les institutions de l'Église latine. III. La papauté administrative', in: *Histoire du Christianisme*, t. VI (Paris 1990), 60-74.

19 HCL, RAL, archiefkapittel Onze Lieve Vrouw Maastricht (code 14.B001), inv.nr. 566.

maakt om een einde te maken aan een conflict, namelijk dat alle boetelingen die op al die feestdagen de kerk van Onze Lieve Vrouw bezochten en alle gelovigen van andere bisdommen op dezelfde voorwaarden een aflaat konden verkrijgen van veertig dagen 'en niet meer' (*et non amplius*). Had men wellicht gedacht aan honderd dagen? Of had men verkeerde berekeningen gemaakt? Of is men gaan optellen? Er heerste inderdaad een wijd verbreide opvatting dat bij aflaten, verleend door meerdere bisschoppen, het aantal dagen aflaat vermenigvuldigd kon worden met het aantal bisschoppen, hoewel die opvatting toen al door theologen als Albertus de Grote werd bestreden.²⁰

Volgens de regel van het toenmalig kerkelijk recht, namelijk canon 62 van het 4^e Concilie van Lateranen in 1215, daarna nog opgenomen in de Decretalia van paus Gregorius IX (1227-1241), mochten aflaten verleend in verband met jaarlijkse vieringen van kerkwijding of bij andere gelegenheden niet meer dan veertig dagen bedragen.²¹ Maar in de praktijk werd deze regel graag overtreden, zelfs door pausen, zoals Johannes XXII die ruimhartig aflaten van zestig of honderd dagen verleende. Andere pausen gaven vaak een jaar en veertig dagen en in enkele gevallen zelfs meer. Ook bisschoppen overschreden gaarne de beperkingen opgelegd door het Concilie van Lateranen.²²

Zo kreeg ook de Onze Lieve Vrouwekerk enkele maanden later, op 25 september 1325, van

paus Johannes XXII nogmaals een aflaat, nu van honderd dagen, voor de liturgische feestdagen en de octaven van de drie belangrijkste devoties van de kapittelkerk, de H. Maagd Maria, bisschop Lambertus (17 september) en de H. Barbara (4 december), voor hen die jaarlijks (*annuatim*) kwamen.²³

Het was uiteraard vanwege het grote aantal feestdagen waarop een aflaat kon worden verkregen, dat het conflict met de Servaaskerk was ontstaan. In vergelijking met andere oorkonden in diezelfde periode, doorgaans hoogstens voor een dertigtal liturgische feesten aflaten verleend, was een aflaatverlening voor een zeventigtal dagen inderdaad hoogst ongebruikelijk.²⁴ De 'Servatiani' moeten het initiatief van de 'Mariani' dan ook beschouwd hebben als een vorm van oneerlijke concurrentie en een reactie kon dan ook niet uitblijven.

De spanning tussen beide kapittels liep zo hoog op, dat het door pauselijke tussenkomst bijgelegd moest worden. Enkele maanden later, op 5 april 1326, verkreeg de Sint-Servaas een oorkonde van paus Johannes XXII, waarbij hij de aartsbisschop van Keulen en de bisschoppen van Luik en van Kamerijk tot zijn gedelegeerde rechters benoemde. Hij vroeg hen deken en kapittel van Sint Servaas onder hun bescherming te nemen, en niet te dulden dat zij in hun goederen en rechten benadeeld en gekrenkt zouden worden.²⁵

20 Nikolaus Paulus, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. Vom Ursprung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Zweiter Band* (2000), 47-55.

21 Charles-Joseph Hefele, dom H. Leclercq, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. V, 2 (Paris, Letouzey, 1913), 1381-1383. – *Conciliorum oecumenicorum decreta* (Bologna 1973), 263-264. – Decretalia Gregorii IX, lib. V, titulus XXXVIII, De poenitentiis et remissionibus, cap. XIV, in: Aemilius Friedberg, *Corpus Iuris Canonici* (Lipsiae 1881), 888-889.

22 Nikolaus Paulus, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. Vom Ursprunge bis zum Mitte des 14. Jahrhunderts. Zweiter Band* (Darmstadt 2000), 15-16.

23 Paris, BnF, ms.lat. 9306:10. Ter inzage op Internet: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10033023s/f21.item.zoom>. – Rome, Regista Vaticana, 80, f. 32v. – Regest: G. Brom, *Archivalia in Italië, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland. Eerste deel. Rome. Vaticaanse archief, eerste stuk* ('s-Gravenhage 1908), nr. 2. Regest door: P.C. Boeren, 'Nalezing op de Maastrichtse charters in Parijs, in: PSHAL 100 (1964), 82, nr. 15 (met een fout in de datering).

24 Zie bijvoorbeeld het onderzoek van de Bollandist Hippolyte Delehaye, over deze periode, aan de hand van oorkonden bewaard bij Belgische archiefdiensten: *Les lettres d'indulgence collectives* (Bruxelles 1928).

25 Rome, Regista Vaticana, 80, f. 373, n. 1078. – Regest: Doppler, nr. 273, in: PSHAL 67 (1931), 304.

De definitieve bekrachtiging door de bisschop kwam snel daarna, want op 14 mei 1326 stond Adolf II van der Mark, bisschop van Luik, de deken en het kapittel van de Onze Lieve Vrouwekerk toe om alle aflaten die door de paus en door hemzelf aan de Onze Lieve Vrouw zijn verleend, plechtig af te kondigen. De akte was opgemaakt in Maastricht, 'op de dag na het feest van Servatius, bisschop en belijder' (*in crastino beati Servatii episcopi et confessoris*), dus op 14 mei 1326.²⁶ Was de bisschop misschien in Maastricht voor de Servaas-viering?

Tegen het einde van dat jaar, op 16 december 1326 verleende Adolf van der Marck, bisschop van Luik, aan de Servaaskerk nogmaals een aflaat van veertig dagen aan de gelovigen van het bisdom, die na een berouwvolle Biecht drie maal het Wees Gegroet zouden bidden, ter ere van God Almachtig, de heilige Maagd Maria, de heilige martelaar Lambertus, de heilige belijder Servatius en alle heiligen, bij het luiden van de klok van de Servaaskerk, na de completen.²⁷ Was deze aflaatverlening bedoeld als een geste? De Sint-Servaas had immers al aflaten op deze data.

Samenvattend zien we dat in de korte tijd van slechts twee jaren, 1325 en 1326, in totaal zeven oorkonden werden gemaakt, twee pauselijke aflaten en drie bisschoppelijke bevestigingen voor de Onze Lieve Vrouw, en voor de Sint-Servaas een aflaat van de paus en een van de bisschop van Luik. Deze bijzondere samenloop van het verkrijgen van meerdere oorkonden roept natuurlijk de vraag op naar de historische context waarin deze opmerkelijke gebeurtenissen ge-

plaatst moeten worden en naar de documentatie waarover wij beschikken. Van de Onze Lieve Vrouw zijn geen aflaatbrieven van vóór 1325 bekend. Van de Sint-Servaas daarentegen wel. Al vanouds was het immers niet de Onze Lieve Vrouw die de pelgrims aantrok, als wel de Sint-Servaaskerk.

DE SINT-SERVAAS ALS PELGRIMSKERK

Toen in de laat-Romeinse tijd het christendom onze streken bereikte, werd binnen het castrum (de Romeinse vesting) een kerk gebouwd voor de bisschop, de voorloper van de Onze Lieve Vrouwekerk. De eerst bekende bisschop, Servatius (ca. 500), werd begraven op het Romeinse grafveld ter hoogte van het huidige Vrijthof. Op zijn graf werd door zijn opvolgers een grafkerk gebouwd, die ook de grafkerk werd van de bisschoppen van Maastricht.²⁸ Als rustplaats van de relieken van de heilige bisschoppen van Maastricht heeft de Sint-Servaaskerk altijd pelgrims aangetrokken.²⁹

Al in de *Vita Antiquissima*, de oudste levensbeschrijving van Servatius, uit de achtste eeuw, wordt gesproken over pelgrims, evenals in de *Vita Antiquiora* uit de negende eeuw.³⁰ Tegen het einde van de elfde eeuw verhaalde Jocundus in zijn Servaaslegende dat pelgrims van verre kwamen, dat de roem van Servatius zelfs reikte tot de grenzen van Spanje en dat ten tijde van Karel de Grote de massa toestromende pelgrims zo groot was dat er in de kerk nauwelijks plaats was voor de eredienst.³¹ Al mag dat een literaire overdrijving zijn, wel is bekend dat de

26 HCL, RAL, archief kapittel Onze Lieve Vrouw Maastricht (code 14.B001), inv.nr. 567.

27 Afschrift van de tekst in: HCL, RAL, archief kapittel Sint-Servaas (code 14.B002B), inv.nr. 11 (Cartularium I b, episcopalia, f. 10v), raadpleegbaar op Internet. – Regest: Doppler, nr. 272, in: PSHAL 67 (1931), 304.

28 (coll.), *Topographie Chrétienne des cités de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle. XII. Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda)* (Paris 2002), 91-115. – Zie verder mijn bijdrage: 'De historische Servatius. Stand van zaken', in: PSHAL 155 (2019), 9-56.

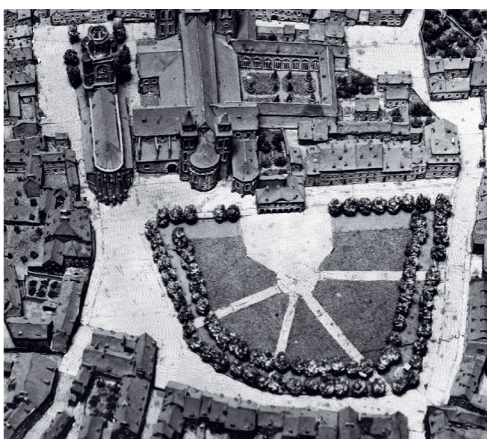
29 A.M. Koldewey, *Der gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen* (Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1985), 5-22.

30 MGH, SRM III, 89-91, § 5, § 7 en § 14. – Vertalingen: *Sint Servaas volgens Jocundus* (Maastricht 2006 = Vierkant Maastricht 41), 34-41.

31 *Sint Servaas volgens Jocundus* (Maastricht 2006 = Vierkant Maastricht 41), 118, § 117; en p.168, § 16.

Tekening van de zuidoostelijke hoek van het Vrijthof, door Valentijn Klotz in 1671. Rechts het Sint-Servaasgasthuis dat ver het Vrijthof instak, met op de voorgrond de kapel. Links, de huizenrij van de oostzijde van het Vrijthof, met in het midden van de tekening de oude Vogelstruis (HCL, collectie LGOG, cat.nr. 44).

Het Vrijthof op de Franse maquette van Maastricht (ca. 1750), met linksonder het Sint-Servaas-gasthuis, dat ver het Vrijthof instak, daar tegenover de Sint-Servaaskerk (HCL, fotocollectie GAM, cat.nr. 36245).

Sint-Servaas voor de ontvangst en de verzorging van pelgrims op het Vrijthof een Gasthuis (*hospicium*) had gebouwd. Het bestond al in de elfde eeuw, want Jocundus schreef in zijn kroniek over een krankzinnige Lombardijn en een kreupele Walter die er verzorgd werden, zoals hij klaarblijkelijk zelf heeft gezien.³² In 1171 was een zekere Hezelo er de beheerder (*dispensator domus hospitalis*). Hij maakte een lijst op van alle bezittingen en inkomsten van het Gasthuis.³³

In slechts één jaar, in 1249 kreeg de Servaaskerk van paus Innocentius IV (1243-1254) vier aflaatbrieven, ter bevordering van kerkbezoek op enkele belangrijke hoogfeesten.³⁴ De eerste is een pauselijke bul van 12 januari 1249, waarbij een aflaat van veertig dagen werd verleend voor kerkbezoek en Biecht op het feest van de Heilige Zeven Broeders Martelaren (10 juli) en het octaaf van dat feest (17 juli). Volgens de tekst van de bul 'stroomde er jaarlijks een grote menigte gelovigen toe' (*magna confluat annuatim fidelium multitudo*).³⁵ Het feest van de Zeven Broeders Martelaren staat weliswaar vermeld in de *Ordinarius Chori* van de Sint-Servaas,³⁶ maar had voor het kapittel van Sint-Servaas geen bijzondere betekenis en had dan ook geen octaafviering. Op diezelfde dag, 12 januari 1249, verkreeg de Servaaskerk nog een aflaat van veertig dagen voor alle boetelingen en biechtelingen die de kerk bezochten op de feestdagen van de Heilige Maagd Maria.³⁷

Werden aan de pauselijke administratie mischien verkeerde data doorgegeven? In ieder geval kwam er al zeer snel, twee weken na de eer-

32 Ibidem, § 69, 225, en § 71, 226.

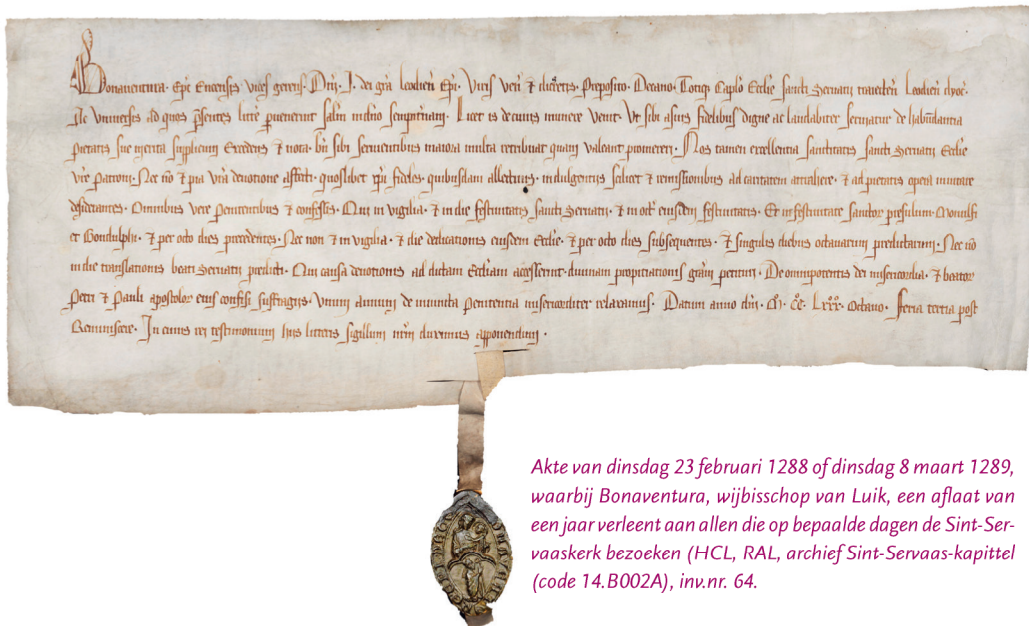
33 Paris, BnF, ms.lat. 10180, f. 151r-152r. – Tekst gepubliceerd door Rolf Hackeng, *Het middeleeuws grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn* (Maastricht 2006), 297-300. – Regest: Doppler, nr. 50, in: *PSHAL* (1930), 248-250. Doppler verwijst naar een Cartularium vervaardigd door Servatius Emondts, priester van het kapittel van Sint-Servaas (heden privébezit).

34 De originele oorkonden zijn ter inzage in de Bibliothèque Nationale de France in Parijs en op Internet: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10033025p/f30.item>. Geraadpleegd 6 januari 2025.

35 Paris, BnF, ms.lat. 9308:15, acte 32. Regest: Doppler, nr. 156, in: *PSHAL* 66 (1930), 299.

36 J.M.B. Tagage, *De ordinarius chori van de collegiale Sint-Servaaskerk te Maastricht* (Leeuwarden - Mechelen, Eisma, 1993), f. 57ra, 131.

37 Paris, BnF, ms.lat. 9308:16, acte 33. Regest: Doppler, nr. 157, in: *PSHAL* 66 (1930), 299.

Akte van dinsdag 23 februari 1288 of dinsdag 8 maart 1289, waarbij Bonaventura, wijbisschop van Luik, een aflaat van een jaar verleent aan allen die op bepaalde dagen de Sint-Servaaskerk bezoeken (HCL, RAL, archief Sint-Servaas-kapittel (code 14.B002A), inv.nr. 64.

ste aflaatverlening van 12 januari, en wel op 29 januari, een nieuwe bul van paus Innocentius, waarbij de pelgrimagetijd ditmaal was gekoppeld aan de liturgische feestdag van Gondulfus en Monulfus (16 juli). De aflaat van veertig dagen gold voor alle boetelingen en biechtelingen die de kerk bezochten op de feestdagen van sint Servatius (13 mei) en van de Heiligen Gondulfus en Monulfus (16 juli), 'wier lichamen aldaar berusten' (*quorum corpora requiescunt ibidem*), en gedurende de octaafdagen.³⁸ Met deze terloopse vermelding werd de link gelegd naar de relieken van de heilige bisschoppen, want daar kwamen de pelgrims voor. Maar men mag zich dan wel afvragen waarom de bisschoppen van Maastricht wier relieken in de Noodkist berus-

ten (Servatius, 13 mei, Martinus, 7 juni) of in de grafzerk in de crypte (Valentinus en Candidus, 21 juni), hier niet genoemd werden. Het ging dus blijkbaar om het vastleggen van deze twee data in het bijzonder.

Tegen het einde van het jaar, op 21 december 1249, verleende paus Innocentius IV nogmaals een aflaat van veertig dagen voor bezoek aan de Sint-Servaaskerk met Pasen en gedurende het Paasoctaaf.³⁹

De pelgrimstijd werd veertig jaar later nog duidelijker gesteld in een oorkonde van Bonaventura, '*episcopus Eucensis*', wijbisschop van Luik.⁴⁰ De oorkonde is gedateerd '1288, dinsdag na zondag Reminiscere', omgerekend

38 Paris, BnF, ms.lat. 9308:17, acte 34 Regest: Doppler, nr. 158, in: *PSHAL* 66 (1930), 299-300 (met een fout in de datering). – Tekst afgedrukt door Fr. Bock en M. Willemsen, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre-Dame à Maastricht* (Maastricht 1873), Appendice 2.

39 Paris, BnF, ms.lat. 9308:18. Regest: Doppler, nr. 161, in: *PSHAL* 66 (1930), 300.

40 Zie over hem: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 6 (Leiden 1924), col. 148-149.

dinsdag 23 februari 1288 (nieuwjaarsstijl) of dinsdag 8 maart 1289 (paasstijl),⁴¹ die een aflaat van een jaar verleende aan allen die na gebiecht en gecommuniceerd te hebben de Servaaskerk bezochten en baden, op de feestdagen van sint Servaas (13 mei), de Heiligen Gondulfus en Monulfus (16 juli) en de acht dagen ervoor (*et per octo dies precedentes*, dus inclusief tellend tot 9 juli),⁴² en op de dag van Kerkwijding (9 september), al de genoemde feestdagen bovendien met octaaf, en tenslotte op de dag van de Translatie van sint Servatius (7 juni). In deze oorkonde verscheen dus wederom het eigenaardige octaaf vóór de liturgische feestdag, dat in de liturgie niet bestaat, en hier slechts verbonden werd aan het feest van Gondulfus en Monulfus, 16 juli. De bedoeling was blijkbaar om met het octaaf (dus tot 23 juli) en met de week ervóór, de twee volle weken van de pelgrimsperiode vast te leggen van 9 tot 23 juli.

Als laatste in de reeks aflaatverleningen in de dertiende eeuw werd op 30 juli 1291 door paus Nicolaas IV aan alle boetelingen en biechtelingen die de kerk van Sint Servatius bezochten, een aflaat verleend van een jaar en veertig dagen op de feestdagen van de H. Servatius (13 mei), Monulfus en Gondulfus (16 juli), Petrus en Paulus (29 juni) en de octaafdagen van die feesten, en op de dag van Kerkwijding (9 september).⁴³

Wanneer we nu de balans opmaken, zien we dat de Sint Servaas tussen 1249 en 1291 in totaal zes aflaten verkreeg van veertig dagen of van een

jaar, maar dat de grote oorkonde van 1325 voor de Onze Lieve Vrouwekerk pas de eerste was. Het ligt voor de hand dat het uitzonderlijk groot aantal dagen aflaat begrijpelijkerwijs enige commotie heeft veroorzaakt, en de aanleiding is geweest tot het geschil tussen beide kapittels, de *discordia seu materia questionis*, waarover in de oorkonde van 2 augustus 1325 wordt gesproken.

De zes aflaten die de Servaaskerk in de loop van de dertiende eeuw had verkregen, golden voor in totaal slechts acht liturgische feestdagen, terwijl de ene oorkonde van 1325 voor de Onze Lieve Vrouw voor het zeer ongebruikelijk hoge aantal van een zeventigtal liturgische feestdagen gold, alle zondagen nog niet meegeteld.

De oorkonde van 24 februari 1325 voor de Onze Lieve Vrouw geeft geen specifieke datering voor een pelgrimage-periode en rept niet over reliekenverering, hoewel de kerk blijkens de oorkonde van 1284 over de instorting en de herbouw van de Maasbrug in 1275 er wel degelijk bezat, die zelfs in processie werden rondgedragen.⁴⁴ Voor de Sint-Servaas daarentegen werd uitdrukkelijk verwezen naar de relieken van de aldaar begraven bisschoppen van Maastricht. De pelgrimsperiode aldaar werd in eerste instantie (blijkbaar foutief) gekoppeld aan het feest van de Heilige Zeven Broeders Martelaren, maar al enkele weken daarna aan het feest van Gondulfus en Monulfus (16 juli). In 1288 werd naast het reeds toegekende octaaf en de toevoeging van een week ervóór (liturgisch gezien een anomalie), de pelgrimsperiode vastgelegd op de twee weken rond het feest van Gondulfus en

41 HCL, RAL, archief kapittel Sint Servaas (14.B002A), inv.nr. 64. De akte draagt als datering: 'Anno Domini M° CC° LXXX° octavo feria tertia post Reminiscere', dus: 1288, dinsdag na zondag Reminiscere. In de inventaris van het kapittel-archief van de Sint-Servaas dateert juffr. Nuyens deze akte op 24 februari 1289. Deze datering is in ieder geval foutief, want 24 februari 1289 viel op een donderdag en bovendien niet in de week na zondag *Reminiscere*. Nuyens verwijst weliswaar naar Doppler, nr. 221, in: *PSHAL* 67 (1931), 261-262, maar deze geeft als datering 8 maart 1289, die inderdaad klopt, maar slechts bij toepassing van boodschap- of paasstijl. – De tekst is afgedrukt bij Fr. Bock en M. Willemsen, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre-Dame à Maestricht* (Maastricht 1873), Appendice 3, met datering '8 maart 1289', die dus ook boodschap- of paasstijl toepassen.

42 Bij het tellen van de dagen moet men er rekening mee houden dat men in de Middeleeuwen inclusief telt: men rekent ook de dag mee waarop men begint te tellen.

43 Paris, BnF, ms.lat. 9308:29, acte 52. Regest: Doppler, nr. 226, in: *PSHAL* 67 (1931), 266-267.

44 HCL, RAL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht (code 14.B002A), inv.nr. 439.

Monulfus, dus van 9 tot 23 juli. Het is duidelijk dat deze datering van de pelgrimsperiode kunstmatig was. Zij werd immers niet verbonden aan een lokaal kerkelijk hoogfeest, zoals de datum van Kerkwijding, of het feest van sint Servaas die toch de patroonheilige van de kerk is, maar aan de viering van de beide bisschoppen Gondulfus en Monulfus. Hier moet dus een reden voor zijn geweest. De enige logische verklaring moet zijn dat Maastricht met zijn data heeft willen aansluiten op die van Aken, aangezien de pelgrimagetijd in de Sint-Servaas met slechts één dag verschilde met die van Aken, waar de bedevaartstijd al vanouds vast lag op de twee weken rond de datum van de plaatselijke Kerkwijding (17 juli), met octaaf en ook daar met het on-liturgische 'octaaf vooraf', dus van 10 tot 24 juli.⁴⁵

PELGRIMS NAAR AKEN

Deze conclusie leidt ons dan ook naar Aken. Pelgrims trokken al langer niet alleen naar Maastricht, maar ook naar Aken, de stad van Karel de Grote. Over bedevaarten naar Aken vinden we enkele spaarzame vermeldingen uit de elfde en de twaalfde eeuw. Herman de Lamme (Hermannus Contractus) (1013-1054), monnik in het klooster Reichenau, schreef in zijn Kroniek onder het jaar 1049 over een zekere Godefridus die voor de Kerkwijdingsdag naar Aken ging (*ad dedicationem Aquisgrani*).⁴⁶ Bovendien is van Sint Gerlach († 1177) bekend dat hij vanuit Houthem iedere dag naar de Sint-Servaaskerk in Maastricht liep en iedere zaterdag naar de Mariakerk van Aken ging.⁴⁷

In Aken was de bedevaartperiode gekoppeld aan het feest van Kerkwijding, zoals ook blijkt uit de benaming *krewie tag* (1349). Reeds op 9

december 1248 had paus Innocentius IV een aflaat van veertig dagen verleend aan boetelingen die jaarlijks (*annuatim*) op het feest van Kerkwijding en op de vigilies en feestdagen van de Heilige Maagd de Maria-kerk van Aken bezochten.⁴⁸ De pelgrimsperiode van Aken liep van 10 tot 24 juli, een week vóór en een week na het feest van Kerkwijding, 17 juli. We zagen eerder dat dezelfde paus het jaar daarna, in 1249, aflaten verleende aan de Servaaskerk van Maastricht en dat de pelgrimsperiode daar was verbonden met het feest van de bisschoppen Gondulfus en Monulfus, met dus slechts één dag verschil.

VAN AFLAATVERLENINGEN VOOR KERKBEZOEK NAAR RELIEKENTONINGEN

In de eerste helft van de veertiende eeuw ontstonden nieuwe kerkelijke initiatieven voor volksdevotie, die de pelgrimages sterk hebben bevorderd. In deze historische context kregen ook de bedevaarten van Maastricht en Aken nieuwe accenten. In deze paragraaf zullen de reliekentoningen en bedevaartsoorden van Aken, Trier, Kornelimünster, Maastricht en Mönchengladbach achtereenvolgens behandeld worden.

De veertiende eeuw werd in 1300 geopend met het eerste 'Heilig Jaar'. Toen paus Bonifatius VIII bij gelegenheid van de eeuwwisseling van 1300 met de bul *Antiquorum habet fida relatio* een Heilig Jaar had afgekondigd, verleende hij een volle aflaat aan alle pelgrims die, na het ontvangen van het sacrament van de biecht en het uitspreken van een gebed ter intentie van de paus, gedurende minstens dertig wel of niet aaneensluitende dagen de stadsbasilieken van

45 Heinrich Schiffrers, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951), 71.

46 Hermannus Contractus, *Chronicon*, in: *PL* 143, col. 55-270, bijvoorbeeld, col. 252: [*Godefridus*] *ad dedicationem Aquisgrani venit*. *MGH*, SS 5, 67-133.

47 Zie over de bedevaarten van Gerlach naar Jerusalem, Maastricht en Aken, boek 1, hoofdstukken 3 en 6 van zijn levensbeschrijving: *Vita beati Gerlaci eremytae. De Heilige van het Geuldal* (Houthem Sint Gerlach 1990). – Anneke B. Mulder-Bakker e.a., *De kluisenaar in de eik. Gerlach van Houthem en zijn verering* (Hilversum, Verloren, 1995).

48 Tekst afgedrukt in: Heinrich Schiffrers, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951), 84-85.

Rome bezochten.⁴⁹ Het eerste jubeljaar kende al onmiddellijk een overweldigend succes. Men schat het aantal pelgrims op ongeveer 200.000 tot zelfs 2 miljoen.⁵⁰ Dit leidde er al snel toe dat niet alleen ieder volgend eeuwjaar als ‘Heilig Jaar’ (*jubilæum majus*, of Gouden Jaar) werd uitgeroepen, maar dat ook voor andere jaren (vanaf 1350 iedere 50 jaar, na 1400 iedere 25 jaar) een bijzonder Heilig Jaar werd uitgeroepen (*jubilæum minus*).

De aflaat gold dus slechts voor kerkbezoek. Dit is ook te zien bij de Onze Lieve Vrouw en de Sint-Servaas waar ook alle tot nu toe besproken oorkonden aflaatverleningen zijn voor kerkbezoek, deelname aan sacramenten, aan liturgische vieringen of aan pastorale activiteiten.

Het verdienen van aflaten door kerkbezoek was al langer niet de enige reden voor grote mensenmassa’s pelgrims om een tijd lang huis en haard te verlaten en door heel Europa te trekken; ook de verering van relieken heeft altijd pelgrims aangetrokken. We zagen het al eerder in de aflaatbrieven die verleend werden aan de Sint-Servaas. De Akense pelgrimage werd geleidelijk van een Kerkwijdingsfeest, een ‘kermis’, steeds meer een feest van reliekenverering en, in het bijzonder, die van reliekentoning. Vandaar de benaming *Heiltumsfahrt* of (*heildum*)*kirmes*, waarbij het woord ‘heiligdom’ niet de betekenis heeft van een gebouw, maar van een ‘relik’.

In deze tijd van bloeiende volksdevotie wilden de gelovigen de relieken niet alleen vereren, maar ook zien. Duitse kerkhistorici gebruiken hier de term ‘*Schauverlangen*’. Dit had al in het begin van de dertiende eeuw aanleiding ge-

ven tot de elevatie van de pas geconsacreerde hostie in de ritus van de H. Mis en aan het in 1264 door paus Urbanus IV, die tevoren aartsdiaken was van het bisdom Luik, ingevoerde feest van Sacramentsdag, met de daaraan verbonden Sacramentsprocessie. In de veertiende eeuw werd het ook gebruikelijk om de hostie te tonen in een monstrans.

De gelovigen wensten nu ook de relieken van de heiligen met eigen ogen zien. Maar relieken die geborgen waren in schrijnen konden men uit de aard der zaak niet zien, soms slechts door een opening in de reliekhouder (*fenestra*). Bovendien gold in kerkelijk recht nog altijd de regel van canon 62 van het Vierde Concilie van Lateranen en van de Decretalia van paus Gregorius IX (1227-1241) dat relieken niet uit de reliekhouder mochten worden gehaald om ze te tonen (*extra capsam nullatenus ostendantur*).⁵¹ En de schatkamers waren toen besloten ruimtes die geen museale functie hadden, en waar toe men slechts op uitnodiging toegang kreeg.

Aken ging nu inspelen op de wens van het christenvolk de relieken te zien. In Aken was tussen 1220 en 1238 een nieuwe schrijn vervaardigd, waarin op 19 maart 1239 de relieken uit de oude Karolingische schrijn werden geplaatst. De oude reliekhouder was sinds de tijd van Karel de Grote nog nooit geopend, zoals staat te lezen in het bericht opgesteld door Theodoricus, deken van het kapittel van Aken.⁵² Zo werden ze in de nieuwe schrijn van goud en zilver, versierd met edelstenen, ook beter bewaard, zoals Albéric de Troisfontaines het stelde in zijn Kroniek.⁵³

49 Tekst volledig afgedrukt in: Extravagantes Decretales, Liber V, Titulus IX, De poenitentiis et remissionibus, caput I, in: Aemilius Friedberg, *Corpus Iuris Canonici* (Lipsiae 1881), col. 1303-1304. Tekst gedeeltelijk afgedrukt in: Henricus Denzinger, Adolfus Schönmetzger, *Enchiridion symbolorum* (Freiburg 1965), n° 467.

50 Nikolaus Paulus, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. Vom Ursprung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Zweiter Band* (2000), 78-87.

51 Charles-Joseph Hefele, dom H. Leclercq, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. V, 2 (Paris, Letouzey, 1913), 1381-1383. – *Conciliorum oecumenicorum decreta* (Bologna 1973), 263-264. – Decretalia, lib. III, titulus XLV, caput II, in: Aemilius Friedberg, *Corpus Iuris Canonici* (Lipsiae 1881), 650.

52 Zie de tekst bij: Heinrich Schifffers, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951), 83-84.

53 Albéric des Troisfontaines, Kroniek, in: *MGH*, SS 23, 943.

Als nieuw onderdeel van het feest van Kerkwijding, ging Aken nu een toning van de relieken invoeren, een *ostensio reliquiarum*.⁵⁴ Deze vond aanvankelijk plaats in de kerk. Maar, omdat de toevloed aan pelgrims te groot werd, gaf de bisschop van Luik op 12 juli 1322 toestemming de relieken te tonen vanaf de torengalerij.⁵⁵ De belangrijkste waren het Kleed van Maria uit de Heilige Nacht (*das Kleid Mariens aus der Nacht der Geburt Christi*), de Windselen van het Kindje Jezus (*die zwei Tücher, in die Jesus in der Krippe eingehüllt war; die Windeln Jesu*), de Onthoofdingsdoek van Johannes, de doek waarin zijn hoofd gewikkeld was (*das Enthauptungstuch Johannes des Täufers*), de Lendendoek van de gekruisigde Christus (*das Lendentuch Christi*).⁵⁶ Tijdens de toningen klonken gregoriaanse gezangen, die de relieken aankondigden en begeleidden.⁵⁷

Het eerste jaar daarna waarin de Akense Heiligdomsvaart in de bronnen werd vermeld was 1349. Het was overigens het jaar van de ‘Zwarte Dood’, de grote pest-epidemie die toen heel Europa teisterde, en circa 25 miljoen doden eiste, naar grove schatting een derde van de totale bevolking van Europa. Desondanks was het in Aken zo druk dat keizer Karel IV zich pas na de afloop van de Heiligdomsvaart naar Aken kon begeven om zich te laten kronen.

Vanaf 1349 is het aantoonbaar dat de Heiligdomsvaart van Aken volgens een strikte zevenjaarlijkse cyclus plaatsvond, de ‘Sieben-Jahres-Turnus’, een cyclus waarvan de data nooit zijn verschoven, slechts enkele malen overgeslagen,

Vanaf 1322 werd tijdens de Heiligdomsvaart van Aken het Kleed van Maria getoond vanaf de galerij (het emporium) tussen de torens. – Anoniem, Toning van de Akense heiligdommen tijdens de Heiligdomsvaart, 1622, olieverf op doek, 72 x 53 cm. Centre Charlemagne, Aken.

zoals begrijpelijkerwijs in 1797 en 1944.

Heiligdomsvaarten met reliekentoningen volgens deze zevenjaarlijkse cyclus werden al snel door andere kerken in de regio overgenomen. De hieronder gegeven datering zijn uiteraard afhankelijk van de eerste vermeldingen in archiefbronnen.

54 Over de Heiligdomsvaart van Aken, zie o.a.: Heinrich Schiffrers, *Kulturgeschichte der Aachener Heiligtumsfahrt* (Köln 1930). – Heinrich Schiffrers, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951). Dieter P.J. Wynands, *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen* (Aachen 1986), 58-106. Birgit Lemmen, Dieter Wynands, *Die Aachenfahrt in Geschichte und Literatur* (Aachen, Einhard, 1986). Andrea Tunger, *Die Aachener Heiligtumsfahrt im Spiegel der Kunst* (Aachen 2014), 20-38.

55 Tekst afgedrukt in: Heinrich Schiffrers, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951), 85.

56 Zie de lijst van de relieken: Heinrich Schiffrers, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951), 81-83.

57 Deze zijn onlangs door Michael Tunger gereconstrueerd vanuit de muziekhandschriften uit de eerste helft van de veertiende eeuw in het Domarchiv van Aken: Michael Tunger, *O Camisia Purpurata. Die mittelalterlichen liturgischen Gesänge der Aachener Heiligtumsfahrt* (Aachen 2014).

TRIER

Al vanaf 1349 sloot de abdij Sankt-Maximin bij Trier zich aan bij de zevenjaarlijkse cyclus van Aken, en wel op het plaatselijke feest van Kerkwijding, 8 juli. De abdij bezat als belangrijkste relik het hoofddoekje van Maria. Deze toning werd echter in de zestiende eeuw overgenomen door de kathedraal van Trier, die de Heilige

Toning van de Heilige Rok vanaf de westelijke absis van de kathedraal van Trier (postincunabel).

Rok van Jezus bezat.⁵⁸ In de zeventiende eeuw werd slechts een maal getoond, en wel in 1655.⁵⁹

KORNELIMÜNSTER

De Akense openbare toning van de relikten werd snel overgenomen door Kornelimünster, het klooster Inden, genoemd naar de Heilige Cornelius, paus van 251 tot 253. Het eerste bewijs van een relikentoning aldaar is een aflat-oorkonde van paus Innocentius VI van 2 augustus 1359, gegeven te Villeneuve-lès-Avignon. In de abdij Kornelimünster berustten, zo schreef

de paus, veel relikten, waaronder de doek waarin het lichaam van Jezus na de kruisafname werd gewikkeld (*sin don munda*, *Grabtuch*), de lendendoek waarmee Jezus zich bij het Laatste Avondmaal had omgord (*linteum*, *Schürztuch*), het hoofd van Cornelius en zijn rechterarm, en nog vele andere relikten. Daarvoor kwam een grote volksmenigte toestromen uit veel delen van de wereld, in het bijzonder om de zeven jaar wanneer die relikten aldaar werden getoond, namelijk op de 16^e van de kalenden van augustus (17 juli), maar verder ook ieder jaar. Aan alle boetelingen en biechtelingen die op Kerstmis en Pasen, Pinksteren, Drieëenheid, en de vier hoogfeesten van de Heilige Maagd Maria, de Geboorte van Johannes de Doper, de feesten van de H. Cornelius en van Kerkwijding, en op 17 juli de kerk bezochten, verleende de paus jaarlijks een aflat van een jaar en veertig dagen.⁶⁰ Ook hier is de datum van de relikentoning niet bepaald door de liturgische viering van de patroonheilige, paus Cornelius, 14 september, maar door de datum van de zevenjaarlijkse cyclus van de Akense Heiligdomsvaart.⁶¹

De pauselijke opsomming van de relikten was overigens niet compleet, want Kornelimünster bezat ook de '*Schweißstuch*', de zweetdoek die het gezicht van Jezus in het graf bedekte.

Wanneer paus Innocentius VI de aflat van 2 augustus 1359 verleent, is Kornelimünster dus al sinds lange tijd een pelgrimsoord, komen er al jaarlijks pelgrims, en is er om de zeven jaar een toning van de relikten.

MAASTRICHT

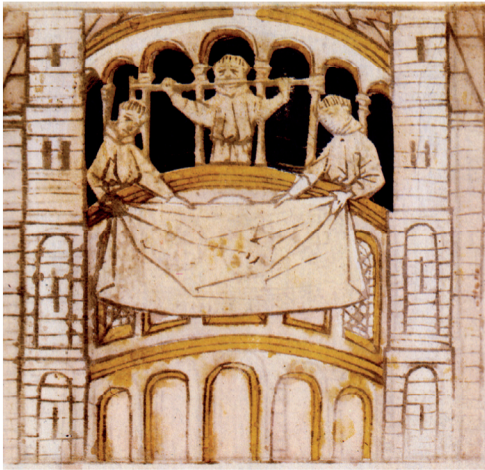
We weten niet of er in Maastricht in de eerste helft van de veertiende eeuw al toningen werden

58 Heinrich Schifffers, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951), 70-71. – Boeren, 152-153.

59 Boeren, 156. – Over de relikentoning van Trier in 1655, zie mijn bijdrage: 'Gelovige Thomas op de relikentoning van Trier in 1655', in: *Munire Ecclesiam. Opstellen over 'gewone gelovigen', aangeboden aan prof. dr W.A.J. Munier ss.cc. bij zijn zeventigste verjaardag* (Maastricht 1990), 109-124.

60 De tekst van de aflatverlening is afgedrukt in de *Acta Sanctorum*, September, deel IV, col. 186-187.

61 Dieter P.J. Wynands, *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen* (Aachen, Einhard, 1986), 127-134.

Bij de Sint-Servaaskerk van Maastricht werden de relieken getoond vanaf de dwerggalerij aan de absis, op deze tekening het witte kled dat door de engelen was gebracht en de pelgrimsstaf van Servatius. Afbeelding uit het zogenaamde 'Blokboek van Sint-Servaas', ca. 1460 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, prentenkabinet, ms. 18972, facsimile afb. 21).

gehouden.⁶² De Maastrichtse Heiligdomsvaart wordt pas voor het eerst op 7 (of 12) juni 1391 als zodanig in de archieven vermeld, in een resolutie van de magistraat van Maastricht, waarbij het de burgers 'in diesen heyligen kermessen' toegestaan werd alle soorten van vreemd geld te wisselen.⁶³ Minstens sinds het midden van de dertiende eeuw bestond in de Sint-Servaaskerk van Maastricht, zoals we hebben gezien, een jaarlijkse bedevaartperiode in de week vóór 16 juli en het octaaf daarna, dus van 9 tot 23 juli. Met slechts één dag verschil met de Heiligdomsvaart van Aken konden de pelgrims zo probleemloos van Maastricht aansluiten op Aken. De Heiligdomsvaart van Maastricht heette toen 'heiligdomskermis', een term die ze zou

behouden tot de vijftiende eeuw, toen de benaming 'heiligdomsvaart' ingang vond. De benaming 'heiligdom' is een verwijzing naar de relieken, het woord 'kermis' naar het feest van de kerkwijding van Aken, dat immers op 17 juli viel, terwijl de Kerkwijding van de Sint-Servaas op 9 september werd herdacht.

Maastricht ging overigens steeds meer aan Aken ontleunen. Zo voerde de Servaaskerk in de veertiende eeuw het liturgisch feest in van de door tegenpaus Pascal III in 1165 heiligerklaarde Karel de Grote.⁶⁴ En toen ontstond ook de legende (of deze was al bekend) van de Opstanding van Gondulfus en Monulfus en hun miraculeuze aanwezigheid bij de wijding van de Mariakerk van Aken, zoals vereeuwigd op een zeventiende-eeuws schilderij in het Bonnefantenmuseum te Maastricht. De legende werd in de veertiende eeuw voor het eerst op schrift gesteld, maar kan veel ouder zijn.⁶⁵ Voor de wijding van de Dom van Aken moesten 365 bisschoppen aanwezig zijn, als symbool voor de 365 dagen in een jaar. Maar omdat er twee ontbraken kon de plechtigheid niet doorgaan. De twee Maastrichtse bisschoppen Gondulfus en Monulfus stonden toen op uit hun graf. Als geraamtes in bisschopsgewaden spoedden ze zich naar Aken, namen deel aan de plechtigheden van de kerkwijding, en keerden daarna weer terug in hun graf in Maastricht.⁶⁶

Dat de Heiligdomsvaart in Maastricht ook gewoon 'Aexsche Vaert' heette, zegt al voldoende over haar afhankelijkheid van Aken. De toning begon in Maastricht met de aanhef 'Men sal uch toonen', letterlijk dezelfde als in Aken, 'Man sal uch zounen' (ca. 1400), 'Man soll euch seigen'

62 Mieke de Kreek, *De kerkschat van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Maastricht* (Utrecht, Clavis, 1994), 18-25. – A.M. Koldewij, *Der gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen* (Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1985), 5-22.

63 HCL, GAM, archief Indivieze Raad van Maastricht (code 20.001A), inv.nr. 44, f. XVIIv°.

64 Régis de la Haye, 'Karel de Grote aan de kant gezet', in: *De Sint Servaas* nr. 37 (februari 1988), 296-297. – Zie ook Boeren, 189-191, 'De herinnering aan Karel de Grote'.

65 A. Borgnet (ed.), *Ly Myreur des Histors. Chronique de Jean des Preis dit d'Outremeuse*, t. III (Bruxelles 1873), 18-19.

66 Régis de la Haye, 'De propriumkalender van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', in: *PSHAL* 124 (1988), 106-108.

Beeldhouwwerk in de Klappergasse in Aken, vervaardigd in 1958 door de Maastrichtse kunstenaar Dries Engelen, met afbeelding van de bisschoppen Monulfus en Gondulfus die uit hun graf opstonden voor de wijding van de kerk van Aken. – Opschrift: MONVLFF GONDVLFF staet op ter vart – Wyt AKEN dat MVNSTER! De ‘klapperende’ geluiden van de geraamtes zouden aan de straat haar naam Klappergasse hebben gegeven.

(begin 17^e eeuw), ‘Mann wird euch zeigen’ (19^e eeuw).⁶⁷

Overigens vinden we in de archieven van Maastricht pas in 1433 een eerste getuigenverslag van de Heiligdomsvaart, namelijk van een anonieme pelgrim uit Geraardsbergen,⁶⁸ rond 1460 de eerste afbeelding van de toning in het ‘Blokboek van Sint Servaas’,⁶⁹ en pas in 1468 de eerste vermelding van een toning van de relieken.⁷⁰

MÖNCHENGLADBACH

Bij de benedictijnenabdij van Mönchengladbach, die het Tafelkleed van het Laatste Avondmaal bezat, zijn er minstens sinds 1456 vermeldingen van jaarlijkse reliekentoningen, vanaf 1492 in de open lucht vanaf een emporium aan de toren boven het westportaal. En in 1594 sluit Mönchengladbach zich ook aan bij de zevenjaarlijkse Turnus van Aken.⁷¹

In de loop van de 14^e en 15^e eeuw hebben meerdere bedevaartkerken van het oude Lotharingen reliekentoningen georganiseerd, of hebben zich aangesloten bij de zevenjaarlijkse cyclus van Aken, met als eerste vermeldingen 1349 voor de abdij Sankt Maximin in Trier, 1456 voor Mönchengladbach, 1391 voor Maastricht, 1394 voor Düsseldorf, 1490 voor Sint-Truiden,⁷² 1510 voor Düren,⁷³ alle uiteraard voor zover wij beschikken over historische bronnen. De data zijn klaarblijkelijk afgestemd op de oude datum van de Kerkwijding van Aken, 17 juli, gezien de aanvangsdagen van de bedevaartperiodes: 9 juli in Maastricht, 10 juli in Aken, 11 juli in Kornelimünster, 12 juli in Mönchen-Gladbach, 13 juli in Sint-Truiden, 25 juli in Düsseldorf. ‘Het is duidelijk’, zo bevestigt onderzoeker P.C. Boeren in zijn boek over de Heiligdomsvaarten, ‘dat de merkwaardige volgorde der toningsdata het resultaat is geweest van een onderlinge afspraak’.⁷⁴ Of er een afspraak is geweest, is niet bekend. Wel is duidelijk dat meerdere bedevaartsoorten zich hebben aangesloten bij de cyclus van de Heiligdomsvaart van Aken.

67 Heinrich Schiffers, *Kulturgeschichte der Aachener Heiligtumsfahrt* (Köln 1930), 109-110.

68 A.M. Koldewij, *Der gute Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen* (Assen - Maastricht, Van Gorcum, 1985), 265.

69 P.N.G. Pesch, E. Koldewij, *Het blokboek van Sint Servaas* (Zutphen, Walburg Pers, 1984).

70 Fr. Bock en M. Willemsen, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre-Dame à Maestricht* (Maastricht 1873), Appendice 10.

71 Dieter P.J. Wynands, *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen* (Aachen, Einhard, 1986), 335-342.

72 Boeren, 128, 152-154.

73 Dieter P.J. Wynands, o.c., 182-187.

74 Boeren, 117 en 161.

CONCLUSIE

Na het overweldigende succes van het eerste Heilig Jaar in 1300 volgde in het eerste kwart van de veertiende eeuw in onze regio een periode waarin door pausen en bisschoppen door het verlenen van aflaten veel nieuwe initiatieven van volksdevotie en dus pelgrimage werden bevorderd.

De grote oorkonde van aflaatverlening van 24 februari 1325 die zeven eeuwen lang onopgemerkt bewaard is gebleven en nu voor het eerst is beschreven en bestudeerd, blijkt een essentiële schakel te zijn in de bredere context van het geheel aan archiefbestanden van beide Maastrichtse kapittels betreffende aflaatverleningen en daarom ook van pelgrimages, en een belangrijke rol te spelen in de oorsprong van de zevenjaarlijkse Heiligdomsvaart.

Voor de Onze Lieve Vrouw was deze aflaatverlening de allereerste, en er worden in de tekst geen data voor pelgrimages gegeven. Voor de Sint-Servaas daarentegen bevestigen meerdere oorkonden dat al minstens sinds het midden van de dertiende eeuw jaarlijks rond 16 juli pelgrims kwamen, en dat uit andere bronnen bekend is dat de Servaaskerk, als grafkerk van de bisschoppen van Maastricht, zelfs al veel eerder bedevaartgangers ontving.

Opmerkelijk hierbij is dat de Servatiaanse pelgrimagerperiode in de dertiende eeuw slechts één dag verschilt met die van Aken. De datum was daar afgestemd op het oude kerkwijdingsfeest van 17 juli, dat in deze periode een nieuwe inhoud krijgt als kerndatum van de Heiligdomsvaart, met een cyclus van zeven jaren (bewijsbaar vanaf 1349) en openbare toningen van de relieken (bewijsbaar vanaf 1322). Toningen van relieken waren nieuwe initiatieven die, naast de reeds bestaande devoties van kerkbezoek en reliekenverering, steeds meer pelgrims aantrokken. Aan de zevenjaarlijkse cyclus van Aken sloten zich vervolgens meerde-

re pelgrimskerken in de regio aan, waarbij ook het tonen van de relieken werd overgenomen.

De uitzonderlijk grote oorkonde van 24 februari 1325 die het kapittel van Onze Lieve Vrouw in Avignon verkreeg, en die, qua data, geen verband heeft met de Akense of de Servatiaanse pelgrimperiode, kan dan ook niet anders gezien worden dan een poging om ook deze kerk, dankzij het groot aantal dagen waarop aflaten verdiend konden worden, te profileren als bedevaartkerk en aantrekkelijk te maken voor pelgrims. Het is duidelijk dat het Sint-Servaaskapittel zich door dit initiatief bedreigd heeft gevoeld, zoals blijkt uit het conflict dat onmiddellijk ontstond en dat slechts door een pauselijke interventie werd opgelost. Zoals al beschreven in eerdere publicaties, gaan in latere jaren datum en tijdstip van de reliekentoningen regelmatig conflicten veroorzaken tussen de Sint-Servaas en de Onze Lieve Vrouw.⁷⁵

Binnen het twaalfal aflaatverleningen en andere charters uit de dertiende en de veertiende eeuw, is de oorkonde van 24 februari 1325 een kern-document voor de geschiedenis van het ontstaan, en daarmee voor de verdere geschiedenis van de Heiligdomsvaart van Maastricht.

AFKORTINGEN

BnF	Bibliothèque Nationale de France (Paris)
Boeren	P.C. Boeren, <i>Heiligdomsvaart Maastricht. Schets van de geschiedenis der Heiligdomsvaarten en andere jubelvaarten</i> (Maastricht, Ernest van Aelst, 1962).
Doppler	P. Doppler, 'Verzameling van charters en bescheiden betreffende het Vrije Rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht', in: <i>PSHAL</i> 66 en 67 (1930-1931).
MGH, SRM	Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum
MGH, SS	Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores (in Folio)
PL	Patrologia Latina
PSHAL	Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg

75 Over de verdere geschiedenis van de Heiligdomsvaart in Maastricht, zie mijn bijdrage: 'Geschiedenis van de Maastrichtse Heiligdomsvaart', in: *Hemelse Trektoghten* (Maastricht 1990 = Vierkant Maastricht 16), 107-121.

BIBLIOGRAFIE

Archivalia

- HCL, GAM, parochie Onze Lieve Vrouw Maastricht (code 21.210B).
- HCL, RAL, archief kapittel Onze Lieve Vrouw Maastricht (code 14.B001).
- HCL, RAL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht (code 14.B002B).
- HCL, GAM, archief Indivieze Raad van Maastricht (code 20.001A).

Inventarissen

- Boeren, P.C., 'Nalezing op de Maastrichtse charters in Parijs', in: *PSHAL* 100 (1964).
- Franquinet, G.D., *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het archief van het kapittel van O.L. Vrouwekerk te Maastricht* (Maastricht 1870).
- Haas, J.A.K., *Inventaris van de archieven van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht 1096-1797* (Maastricht 1999 = Publicaties Rijksarchief Limburg, 6).

Bronnenedities

- Bock, Fr. en M. Willemsen, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre-Dame à Maastricht* (Maastricht 1873).
- Borgnet, A. (ed.), *Ly Myreur des Histors. Chronique de Jean des Preis dit d'Outremeuse* (Bruxelles 1873).
- Conciliorum oecumenicorum decreta* (Bologna 1973).
- Delehay, Hippolyte, *Les lettres d'indulgence collectives* (Bruxelles 1928).
- Denzinger, Henricus en Adolphus Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum* (Freiburg 1965).
- Doppler, P., 'Verzameling van charters en bescheiden betreffende het Vrije Rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht', in: *PSHAL* 66 en 67 (1930-1931).
- Friedberg, Aemilius, *Corpus Iuris Canonici* (Lipsiae 1881).
- Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (in Folio).
- Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum*.
- Patrologia Latina*.
- Pesch, P.N.G. en E. Koldewij, *Het blokboek van Sint Servaas* (Zutphen 1984).
- Sint Servaas volgens Jocundus* (Maastricht 2006 = Vierkant Maastricht 41).
- Tagage, J.M.B., *De ordinarius chori van de collegiale Sint-Servaaskerk te Maastricht* (Leeuwarden - Mechelen 1993).
- Tagage, J.M.B., *De ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht* (Assen 1984).

Secundaire literatuur

- Boeren, P.C., *Heiligdomsvaart Maastricht. Schets van de geschiedenis der Heiligdomsvaarten en andere jubelvaarten* (Maastricht 1962).

- Brom, G., *Archivalia in Italië, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland. Eerste deel. Rome. Vaticaans archief, eerste stuk* ('s-Gravenhage 1908).
- Gams, Pius Bonifatius, *Series episcoporum ecclesiae catholicae* (Graz 1957).
- Guyotjeannin, Olivier, Jacques Pycke, Benoît-Michel Tock, *Diplomatique médiévale. L'atelier du médiéviste*, 2 (1993).
- Hackeng, Rolf, *Het middeleeuws grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn* (Maastricht 2006).
- Hefele, Charles-Joseph, dom H. Leclercq, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. V, 2 (Paris 1913).
- Hierarchia Catholica medii aevi sive summorum pontificum, s.r.e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, t. 1 (Münster 1913).
- Koldewij, A.M., *Der gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen* (Assen-Maastricht 1985).
- Kreek, Mieke de, *De kerkschat van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Maastricht* (Utrecht 1994).
- La Haye, Régis de, 'De propriumkalender van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', in: *PSHAL* 124 (1988).
- La Haye, Régis de, 'De historische Servatius. Stand van zaken', in: *PSHAL* 155 (2019).
- Lemmen, Birgit, en Dieter Wynands, *Die Aachenfahrt in Geschichte und Literatur* (Aachen 1986).
- Lemmens, J.M., 'Archiefselectie in de Franse tijd. Het 'bureau du triage des titres et papiers' in het departement van de Nedermaas 1798-1803', in: *PSHAL* 142 (2006).
- Paulus, Nikolaus, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. Vom Ursprung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Zweiter Band* (2000).
- Schiffers, Heinrich, *Der Reliquienschatz Karls des Großen und die Anfänge der Aachenerfahrt* (Aachen 1951).
- Schiffers, Heinrich, *Kulturgeschichte der Aachener Heiligtumsfahrt* (Köln 1930).
- Topographie Chrétienne des cités de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle. XII. Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda)* (Paris 2002).
- Wynands, Dieter P.J., *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen* (Aachen 1986).

Internet

- <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10033023s> (BnF, manuscrit latin 9306: oorkonden van het kapittel van Sint-Servatius van Maastricht, berustend in de Bibliothèque Nationale in Parijs). Geraadpleegd december 2024.

DE OORKONDE VAN 24 FEBRUARI 1325; TEKST EN VERTALING

Akte waarbij een patriarch, een aartsbisschop en veertien bisschoppen, die zich bevinden in Avignon, residentie van paus Johannes XXII, een aflaat van veertig dagen verlenen aan allen die op een groot aantal feestdagen onder bepaalde voorwaarden de kerk van Onze Lieve Vrouw van Maastricht bezoeken.

Avignon, 24 februari 1325

Origineel op perkament: Formaat: 84 x 60 cm, 16 aanhangende zegels, van links naar rechts in de volgorde van de vermelding van de namen op de oorkonde. – Links boven, alsmede in de initiaal, mooie tekeningen (maar sterk verscho-ten).

Transfix: toestemming van Adolf, bisschop van Luik, om de aflaatverlening af te kondigen. Met diens aanhangend zegel. Formaat: 25,9 x 11,7/10,3 cm,

Op de rug: 1325. – indulgentia

UNIVERSIS Christi Fidelibus Presentes Litteras Inspecturis, Nos / miseratione di-vine Dominicus patriarcha Grandensis,¹ frater Guillelmus Antibarensis,² archiepiscopus, frater Nicholaus Drivastensis,³ Stephanus Lubricensis,⁴ frater Jordanus Acernensis,⁵ frater Franciscus Perusinus,⁶ / frater Thomas Agrensis,⁷ frater Bonifacius Kyronensis,⁸ frater Petrus Civitatis Nove,⁹ Heynricus Lubicensis,¹⁰ frater Guillelmus Castellanus,¹¹ frater Robertus Clomfertrensis,¹² / frater Gregorius Feltrensis,¹³ Johannes Roskyldensis,¹⁴ frater Guillelmus Sagonensis,¹⁵ et frater Venutus Cathacensis,¹⁶ episcopi,

- 1 Dominicus patriarcha Grandensis, episcopus Torcellanus, van Grado in Italië, overleden 1332: Hierarchia, p. 266; Gams, p. 792.
- 2 Guillelmus Antibarensis, dominicaan, fransman, sinds 26 december 1324 aartsbisschop van Antivari in Albanië, overleden vóór december 1341. Hij verleent einde jaren 1320 meerdere aflaten. Hierarchia, p. 93; Gams, p. 393.
- 3 Nicholaus Drivastensis, augustijner eremiet, sinds 1323 bisschop van Drivast in Albanië (heden Drishti). Hierarchia, p. 227; Gams, p. 406.
- 4 Stephanus Lubricensis, sinds 1322 bisschop van Massa Lubrese in Italië. Hierarchia, p. 312; Gams, p. 895.
- 5 Jordanus (de Miramont) Acernensis, bisschop van Acerno in Italië, dominicaan. Overleden in 1331. Hierarchia, p. 68; Gams, 844.
- 6 Franciscus (Poggi) Perusinus, sinds 1312 bisschop van Perugia, dominicaan. Overleden 16 november 1331. Hierarchia, p. 396; Gams, p. 714.
- 7 Thomas Agiensis (Cydoniensis), bisschop van Cydonia op het eiland Creta. Hierarchia, p. 77; Gams, p. 402.
- 8 Bonifatius Donoraticus, dominicaan, sinds 1306 bisschop van Chiron op Creta, bisschop van Sées (Fr), overleden in 1333. Hierarchia, p. 185; Gams, p. 401.
- 9 Petrus Civitatis Novae, Petrus de Bruniquel in het bisdom Cahors, sinds 1311 bisschop van Asolo (Heraclia, Citta Nova) in Italië, augustijner eremiet, heeft meerdere aflaat-oorkondes uitgegeven. Hierarchia, p. 191; Gams, p. 775.
- 10 Henricus (de Bocholt) Lubicensis, sinds 1317 bisschop van Lübeck in Duitsland. Overleden 1 maart 1341. Hierarchia, p. 311; Gams, p. 287.
- 11 Guillelmus (Fitzjohn) Castellanus, sinds 26 maart 1317 aartsbisschop van Cashel in Ierland. Hij verkrijgt op 23 december 1617 het pallium. Overleden op 20 september 1326: Hierarchia, p. 170; Gams, p. 208.
- 12 Robertus (le Petit) Clomfestrensis, franciscaan, sinds 1319 bisschop van Clonfert in Ierland, benedictijner monnik. Hierarchia, p. 193; Gams, p. 211.
- 13 Gregorius Feltrensis, dominicaan, sinds 1322 bisschop van Belluno-Feltre in Italië. Overleden 20 februari 1327. Hierarchia, p. 132; Gams, p. 776.
- 14 Johannes (Hind) Roskyldensis, sinds 1323 bisschop van Roëskilde in Denemarken. Overleden 23 maart 1330. Hierarchia, p. 423; Gams, p. 332.
- 15 Guillelmus (de Villanova) Sagonensis, bisschop van Sagona op het eiland Corsica. Hierarchia, p. 428; Gams, p. 767.
- 16 Venutus (de Neocastro) Cathacensis, franciscaan, bisschop van Catanzaro in Italië. Overleden ca. 1342. Hierarchia, p. 174; Gams, p. 874.

salutem in Domino sempiternam. Virgo venustissima et / omnium virtutum floribus insignita virgo, Dei genitrix gloriosa, cuius pulchritudinem sol et luna mirantur, cuius precibus iuvatur populus christianus, que florem preciosissimum immarcescibilem et eternum Deum nostrum / Ihesum Christum ineffabili Sancti Spiritus gratia cooperante produxit, ob cuius reverentiam loca eiusdem Virginis vocabulo insignita sunt a Christi fidelibus merito veneranda, ut eius piis adiuti suffragiis eterne retributionis premia consequi / mereantur. Cupientes igitur ut ecclesia eiusdem gloriose Virginis Marie Traiectensis Leodiensis diocesis congruis honoribus frequentetur et a Christi fidelibus iugiter veneretur, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad ipsam ecclesiam / in omnibus et singulis festivitatibus Domini nostri Ihesu Christi, videlicet Nativitatis, Circumcisionis, Epyphanie, Cene Domini, Parasceves, Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes, Trinitatis et Eucharistie; necnon in / omnibus et singulis festivitatibus beate et gloriose semperque virginis Marie prelibate, in Inventione et Exaltatione Sancte Crucis et sanctorum Michaelis archangeli, Johannis Baptiste ac Petri Pauli et / omnium aliorum apostolorum et evangelistarum; sanctorumque Stephani, Laurentii, Vincentii, Georgii, Lamberti, Clementis, Syxti, Blasii, Dyonisii, Cornelii et Cypriani, Mauricii et sociorum eius, Christophori, / Eustachii et sociorum eius, ac Theodardi, martirum; necnon sanctorum Gregorii, Augustini, Ambrosii, Jeronimi, Hylarii, Nicolai, Servatii, Martini, Remigii, Evergisli, Francisci, Dominici, Benedicti, Huberti, Anthonii, Bernardi et Egidii, confessorum; beatarumque Marie Magdalene, Katherine, Barbare, Margarete, Agathe, Agnetis, Lucie, Cecilie, Gertrudis, Scolastice, Undecum Milium Vir- / ginum, Anne et Helysebeth viduarum; ac in commemoratione Omnium Sanctorum et ani-

marum, in Dedicatione ipsius ecclesie et in omnibus et singulis diebus dominicalibus et per octavas festivitatum et Dedicationis / predictarum, causa devotionis, peregrinationis seu orationis accesserint annuatim, aut qui missas vel predicationes presbyterorum dicte ecclesie vel singulorum ipsorum infra ipsam ecclesiam reverenter audierint, vel qui pro san- / ctissimo domino nostro summo Pontifice et loci diocesano, quicumque fuerint pro tempore, ac pro pace et concordia terre specialiter oraverint, seu qui cimiterium vel ambitum dicte ecclesie circuierint et pro defunctis / ibidem sepultis Deum deprecari fuerint, necnon qui ad fabricam luminaria, ornamenta et alia ipsius ecclesie necessaria in ultimis voluntatibus de bonis suis ibidem legaverint, vel manus porrexe- / rint adiutrices quique cum Corpore Christi Dei portatur infirmis ierint, et Extreme Unctioni ac sepulturis pauperum interfuerint, quive in serotina pulsatione campanae tres Ave Maria flexis genibus dixerint, / quotienscumque et quicumque premissa vel premissorum aliquod fecerint, de Omnipotentis Dei misericordia, et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius meritis et auctoritate confisi singuli nostrum¹⁷ singulas dierum / quadragenas de iniunctis sibi penitentiis misericorditer in Domino relaxamus, dummodo diocesani voluntas ad id accesserit et consensus. In cuius rei testimonium presentes litteras sigillorum / nostrorum fecimus appensione muniri. Datum Avinione, anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo quinto, indictione octava, vigesimaquarta die mensis februarii, pontificatus / sanctissimi p[atris et domini nostri]¹⁸ domini Johannis divina providentia pape XXII anno nono.¹⁹

Transfix: akte waarbij Adolf de la Marck, bisschop van Luik (1313-1344), de aflaatverlening bevestigt.

Met aanhangend zegel.

17 *nostrum*, syncope van *nostrorum*.

18 Reconstructie, gedeeltelijk onleesbaar wegens vochtschade.

19 Datering: 24 februari 1325 (nieuwjaarstijl), eerste zondag van de Vasten. De indictie van 1325 is inderdaad 8. Het negende jaar van paus Johannes XXII liep van 7 augustus 1324 tot 7 augustus 1325.

Woensdag na Palmzondag 1325 (= 3 april 1325).
Formaat 25,9 x 11,7 cm.

Nos Adolfus Dei gratia Leodiensis episcopus
notum facimus universis [Christi fidelibus quod
nos]

indulgentias.... ecclesie Beate Marie / ... nostre diocesis et reverendis in Christo patribus, de quibus ... sic nostrum v.... / istum consensum, ut clavibus ecclesie non ... ptis: ita predictae indulgentias.... generalis lii non ex ... / eis hoc iuris adhibito moderamine consentimus ut subditi episcoporum ... et indulgentia tale p.... / sui superiores specialiter indulg... quo ad quadraginta dies in singulis casibus festis expressis in litteris prelibatis / consequantur ... sdem. Nostris tunc subditis vere penitentibus et confessis ipsam ecclesiam Beate Marie devote visitantibus / predictis diebus festis ac horis ac eidem ecclesie manum ... adiutri... et pro nobis statuque Leodiensis ecclesie iugiter / orantibus [etiam] quadraginta indulgentias de iniunctis sibi penitentiis vice qualibet misericorditer in Domino relaxamus / presentibus litteris revocationem nostram cura. Datum anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo quinto, / feria quarta post dominicam in Ramis Palmarum.

(hiernaast: a Johanne de Spiro per dominum Eng.)

AFKORTINGEN

- Gams Pius Bonifatius Gams, *Series episcoporum ecclesiae catholicae* (Graz 1957, reprint).
- Hierarchia *Hierarchia Catholica medii ævi sive summorum pontificum, s.r.e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, t. 1 (Münster 1913).

VERTALING

In deze letterlijke vertaling is zoveel mogelijk de oorspronkelijke zinsbouw van de tekst behouden. De zinnen kunnen daarom lang over-

komen. Een letterlijke vertaling respecteert het beste de soms uitvoerige en grootsprakerige stijl van plechtige oorkonden. Wel is voor de duidelijkheid de doorlopende tekst van de oorkonde in de vertaling ingedeeld in alinea's. Met dank aan prof.dr. Hans Akkerboom voor de vertaling.

Aan alle christengelovigen die kennis zullen nemen van deze brief.

Wij, krachtens goddelijke barmhartigheid, Dominicus, patriarch van Grado, broeder Guillelmus van Antivari, aartsbisschop, en de bisschoppen broeder Nicholaus van Drivast, Stephanus van Massa Lubrese, broeder Jordanus van Acerno, broeder Franciscus van Perugia, broeder Thomas van Acre, broeder Bonifacius van Chiron, broeder Petrus van Citta Nova, Heynricus van Lübeck, broeder Guillelmus van Cashel, broeder Robertus van Clonfert, broeder Gregorius van Feltre, Johannes van Roskilde, broeder Guillelmus van Sagona, en broeder Venutus van Catanzaro, wij wensen u het eeuwige heil in de Heer.

De allerbeminnelijkste Maagd is ook de door de allergrootste deugden vermaarde Maagd, de glorieijke Moeder van God, wier schoonheid zon en maan met bewondering aanschouwen, door wier voorbede het christenvolk wordt ondersteund, die de allerkostbaarste bloem, de onvergankelijke en eeuwige God, onze Heer Jezus Christus, door tussenkomst van de onuitsprekelijke genade van de Heilige Geest, heeft voortgebracht, voor wier verering plaatsen met de naam van diezelfde Maagd aangeduid zijn om door de christengelovigen terecht vereerd te worden, opdat zij middels haar barmhartige voorspraak het voorrecht van eeuwige beloning verdienen te verkrijgen.

Omdat wij daarom verlangen dat de kerk van die glorieijke Maagd Maria te Maastricht, van het bisdom Luik, met passend eerbetoon trouw wordt bezocht en door de christengelovigen voortdurend wordt vereerd;

[schelden wij penitenties kwijt] aan waarlijk alle boetelingen en biechtelingen, die naar die

kerk komen op alle afzonderlijke feestdagen van onze Heer Jezus Christus, namelijk ter gelegenheid van de viering van Geboorte, Besnijdenis, Epifanie, Witte Donderdag, Goede Vrijdag, Pasen, Hemelvaart, Pinksteren, Drieëenheid en Sacramentsdag;

en evenzo op alle afzonderlijke vieringen van voornoemde heilige, glorierijke, eens en voor altijd maagd Maria, op de feesten der Kruisvinding en Kruisverheffing, op de feesten van de heiligen Michael, aartsengel, Johannes de Doper, Petrus en Paulus, en van alle andere apostelen en evangelisten;

en van de heilige martelaren Stephanus, Laurentius, Vincentius, Georgius, Lambertus, Clemens, Sixtus, Blasius, Dyonisius, Cornelius en Cyprianus, Mauricius en zijn gezellen, Christophorus, Eustachius en zijn gezellen, en Theodardus;

en evenzo van de heilige belijders Gregorius, Augustinus, Ambrosius, Hieronymus, Hilarius, Nicolaus, Servatius, Martinus, Remigius, Evergislus, Franciscus, Dominicus, Benedictus, Hubertus, Antonius, Bernardus en Egidius;

en van de heiligen Maria Magdalena, Catharina, Barbara, Margareta, Agatha, Agnes, Lucia, Cecilia, Gertrudis, Scholastica, de Elfduizend Maagden, de weduwen Anna en Elisabeth;

en op de feestdagen van Allerheiligen, Allerzielen, en de Kerkwijding van deze kerk, en op alle afzonderlijke zondagen, en gedurende de octaven van de voornoemde feestdagen en van de Kerkwijding;

aan alle boetelingen en biechtelingen, die om reden van devotie, pelgrimage of gebed ieder jaar komen, of die missen of preken van de priesters van genoemde kerk of van ieder van hen in die kerk eerbiedig bijwonen, of die in het bijzonder voor onze allerheiligste heer de paus en de plaatselijke bisschop, wie dat dan ook mogen zijn, en voor vrede en eendracht in de wereld bidden;

of die op het kerkhof of over de omgang van genoemde kerk een rondgang maken en tot God bidden voor de overledenen die daar begraven liggen, en evenzo die ten behoeve van de kerke-

lijke inventaris aldaar lampen, ornamenten en andere benodigdheden voor die kerk bij laatste wilsbeschikking uit hun nagelaten vermogen bekostigen, of die een helpende hand bieden om mee te gaan wanneer het Lichaam van Christus onze Heer bij de zieken wordt gebracht, of die aanwezig zijn bij het Laatste Oliesel en de begrafenis van armen, of die bij het luiden van de avondklok driemaal knielend een Weesgegroet bidden; aan hen, die voornoemde zaken, allemaal of een deel ervan, verrichten, hoe vaak ze dat ook doen en wie het ook mogen zijn,

aan hen schelden wij, ieder van ons, op grond van de barmhartigheid van de Almachtige God, en in vertrouwen op de verdiensten en het gezag van de heilige apostelen Petrus en Paulus, iedere keer barmhartig in de Heer veertig dagen kwijt van de hun opgelegde penitenties, mits de wil van de bisschop er zijn toestemming en goedkeuring aan verleent.

Ter verzekering hiervan hebben wij deze brief bekrachtigd door er onze zegels aan te hangen.

Gegeven in Avignon, in het duizend driehonderd vijftwintigste jaar des Heren, in de achtste indictie, op de vierentwintigste dag van de maand februari, in het negende jaar van het pontificaat van de allerheiligste vader en onze heer, heer Johannes, bij goddelijke voorzienigheid paus, de tweeëntwintigste.

ABSTRACT

THE CHARTER OF 24 FEBRUARY 1325 AND THE ORIGINS OF THE PILGRIMAGE OF THE RELICS

In the Treasury of Maastricht's Basilica of Our Lady hung a charter of 24 February 1325 that had never been studied, even described. By this charter, a patriarch, an archbishop and fourteen bishops, then residing in Avignon, the residence of Pope John XXII, granted a forty-day indulgence to all those who visited Our Lady's church on an unusually large number of days, some seventy in all. Indeed, after the overwhelming success of the first Holy Year in 1300, many indulgences for pilgrimages to churches were granted by popes and bishops, including in our region, during the fourteenth century.

This charter immediately gave rise to a conflict with the collegiate church of St Servatius, which was, after all, traditionally, as some medieval sources and several charters from the 13th century confirm, the church to which pilgrims went. The exceptionally large charter of 1325 obtained by the chapter of Our Lady in Avignon can therefore not be seen as anything other than an attempt to profile this church as a pilgrimage church too and make it attractive to pilgrims.

The Servatian pilgrimage period in the 13th century differed by only one day from that of Aachen. The date there was aligned with the old church dedication feast of 17 July, which was given a new content in this period when from 1322, and soon thereafter every seven years, public showings of relics were held, becoming in this way the origin of the Pilgrimages of the Relics (*Heiltumsfahrt*). Showings of relics were new initiatives that, in addition to the already existing devotions of church attendance and relic veneration, attracted more and more pilgrims. Several pilgrimage churches in the region, such as Kornelimünster, Maastricht and Mönchengladbach, then joined the seven-year cycle of Aachen, adopting the display of relics as well.